

УДК 94(438)«1939/1945»:32

Стратегія польської політики в прикінцевій фазі Другої світової війни

Л. П. ШВАБ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
E-mail: lesyashvab@gmail.com**Авторське резюме**

У статті висвітлюються питання формування стратегії польського уряду на еміграції в роки Другої світової війни в час наближення східного фронту до кордонів Польщі. Автор стверджує, що успіхи Червоної Армії змусили Лондонський уряд підняти перед радянським керівництвом питання східного кордону Польщі й легітимації лондонської влади на визволених територіях. Обидва питання не мали вирішення в дусі традиційної польської політики. Йосип Сталін очікував поступок в питанні східного кордону взамін на лояльність до Лондонського уряду. Проте, польська сторона не визнала доконаних фактів. Посли Станісла Кот, а згодом Тадеуш Ромер вели переговори з беззастережним наполяганням на поверненні західних українських і білоруських земель. Взамін пропонували військову співпрацю з Армією Крайовою, яку вважали достатньо міцною силою для диверсійних акцій. Після перемоги в Сталінградській битві й резонансу, який вона викликала у світі, Сталін відмовився від такої співпраці, вважаючи поляків за слабким партнером. Сталін продовжував ескалацію стосунків, свідомо довівши її до припинення дипломатичних відносин, категорично відмовив продовжувати дискусію щодо кордонів і перевів дискусію про легітимацію автентичної влади в Польщі в «ліве русло».

Ключові слова: геополітика, сфери впливу, антигітлерівське повстання, військово-політичне співробітництво, східний фронт, дипломатія, радянсько-польські відносини, легітимація.

Strategy of the Polish policy in the final phase of the Second world war

L.P. SHVAB

Ukrainka eastern european national university, Lutsk, Ukraine, E-mail: lesyashvab@gmail.com

Abstract

The problems of strategy formation of the Polish government, which was in emigration, during the Second World War in the period of the eastern front approaching to the Polish borders, are found out in the article. The author confirms that the success of the Red Army made London government to rise a question about the Polish eastern border and legitimacy of London government on the liberated territories. Both questions did not have the solution in the way of traditional Polish policy. Joseph Stalin expected concession in the issue of the eastern border instead of loyalty to the London government. But Polish government did not accept accomplished facts. The ambassadors Stanislaw Kot, later Tadeusz Romer negotiated and insisted on returning of the western Ukrainian and Byelorussian lands. They proposed military cooperation with the Polish Home Army, which supposed to be strong enough for diversionary acts. After the battle of Stalingrad victory and that resonance, which it had made in the world, Stalin refused from such cooperation, he thought that Poland was too weak partner. Stalin continued the escalation of the relations, he consciously stopped all diplomatic relations, flatly refused to continue discussion about borders and changed the way of discussion about the legitimacy of the authentic authority in Poland.

Key words: geopolitics, spheres of influence, anti-Hitler rebellion, military and political cooperation, eastern front, diplomacy, Soviet and Polish relations, legitimacy.

Постановка проблеми. Історія Польщі після Другої світової війни залежала від двох взаємопов'язаних факторів: міжнародного – встановлення сфер впливу між західними союзниками й потрапляння Польщі у сферу радянської домінації та внутрішнього – забезпечення владної монополії комуністичної партії. Обидва фактори сформувалися в 1943 р., аби пізніше зміцнити й розвиватися.

Аналіз досліджень і публікацій. Констатації й висновки статті спираються на інформацію, поміщену в низці світових видань документів періоду Другої світової війни. Основні з них: «Міжнародні відносини США. Конференція в Каїрі й Тегерані. 1943» (1961), «Держдепартамент Сполучених Штатів. Конференції в Вашингтоні й Квебеці. 1943. Міжнародні від-

носини Сполучених Штатів» (1970), «Документи й матеріали по історії радянсько-польських відносин : у 12-ти томах», зокрема восьмий том (1973), НКВС і польське підпілля. 1944-1945. (По «особливих папках Сталіна») (1994) тощо. Важливим джерелом є багатотомні видання групи польських авторів «Історії польської дипломатії (половини Х – ХХ ст. : у 5 т.» (1999), російських – «Начерки історії російської зовнішньої розвідки» (1999) тощо.

Важливими для концептуальної лінії статті були судження Девіда Стаффорда, Нормана Дейвіса, Кристини Керстен, Пьотра Колаковського, Владзімежа Ковальського, Альбіни Носкової, Віталія Барабаша та ін.

Особливої ваги надавалося спогадам польського посла в СРСР Тадеуша Ромера, вмі-

щених у «Зошитах історичних» («Zeszyty Historyczne») в 1974 р.

Мета дослідження – виявлення основних суперечностей у стратегії політики польського керівництва в момент наближення східного фронту до кордонів Польщі в прикінцевій фазі Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 1943 р. видався успішним для Червоної Армії. 31 січня під Сталінградом капітулювала Південна група фельдмаршала Фрідріха фон Паулюса, а 2 лютого – Північна фельдмаршала Еріха фон Манштейна. Перемога під Сталінградом забезпечила успішне просування Радянської армії на захід: в липні Червона Армія зупинила німецький наступ і розпочала контрнаступ на Курській дузі, в листопаді визволила Київ, а в ніч з 3 на 4 січня 1944 р. вступила на Волинь в районі Рокитна, на схід від Сарн, перетнувши довоєнний кордон Польщі. Низка подій, протягом одного року, кардинально вплинула на політичні та військові міжнародні чинники, а втім також польські.

Воєнні успіхи СРСР стали відвертою несподіванкою для західних союзників. Поза тим, що сталінський режим визнавався ними відверто недемократичним, перемогою під Сталінградом Сталін здобув величезний авторитет і подив з боку західних демократій. Члени Великої Трійки, як ніколи до цього, зблизилися один з одним. На думку Сталіна почали зважати. Припускаючи, що наступ з боку СРСР продовжуватиметься, меморандум керівників Об'єднаних Штабів США від 9 серпня 1943 р. фактично визнав Східну Європу стратегічною зоною Червоної Армії; «сферою відповідальності» західних союзників встановлено планом «RANKIN» 1 квітня 1943 р.: американської – Францію, Бельгію й територію Німеччини від Рейну до швейцарського кордону біля Дюссельдорфа; англійської – Голландію, Данію, Норвегію, а також північно-західну Німеччину [10]. На конференції в Квебеці 14-24 серпня 1943 р. територією військових маневрів західних союзників було визнано Францію, Люксембург, Бельгію, Голландію, Данію, Норвегію, а також частини територій, визначених в порозуміннях між урядами, але з певністю – території в долині Рейну, Північну Вестфалію й північно-західну Німеччину [10]. Сполучені Штати Америки не мали на цей момент чітких планів щодо поділу Німеччини, натомість у Великій Британії акценти були поставлені. Сам Франклін Рузвельт лише по дорозі в Тегеран сказав про сфери поділу, котрі, на його думку, не співпадатимуть зі сферами військових операцій [10].

В англо-американських проектах, після провалу британського плану відкриття другого балканського фронту, польські військові розрахунки не бралися до уваги. Поляки ж

очікували з Великобританії сигналу про початок антигітлерівського повстання. Ідеальним моментом, як вважали в головному Управлінні спеціальних операцій (Special Operation Executive (SOE)) на вулиці Бернс Лодж (Barnes Lodge), була хвиля, коли дезорганізований німецький гарнізон атакуватимуть війська союзників, що встигнуть надійти щонайдовше через 3-4 дні після початку повстання. 4 червня 1944 р. «сценарій» такого повстання був розіграний у Римі. За два дні до вступу американських військ (операція «Оверлорд») у Рим, Комітет національного визволення з Іваном Бонімі перебрав владу в італійському уряді. За Римом «вилаштувалася черга кандидатів на повстання» – Париж, Брюссель, Амстердам, Осло, Копенгаген, Варшава, Белград, Будапешт, Прага тощо [8, с. 35]. Все залежало від траси й темпів руху союзників. Однак минув червень, цілий липень, а антигітлерівських повстань більше не відбулося.

Девід Стаффорд (Devid Stafford), працюючи над історією Управління спеціальних операцій (Special Operation Executive (SOE) – формації, котра утримувала контакти з рухами Опору й керувала диверсійно-саботажними акціями на території окупованих країн, стверджував, що до весни 1943 р. «Польща належала до британської сфери стратегічної відповідальності» [17, с. 5]. Поступово британці змінювали свій погляд на користь Радянського Союзу, підшуковуючи достатньо переконливий аргумент, чому не можуть надати полякам більшої допомоги [17, с. 5]. Об'єднаний комітет начальників штабів союзників (Combined Chiefs of Staff (CCS)) у серпні 1943 р. гарантували постачання тільки для 50-ти батальйонів піхоти Секретна армія («Secret Army») в Польщі, якраз стільки, скільки потрібно для розвідувальних та саботажних акцій. «Росіяни категорично проти будь-якої підтримки польського руху Опору й «озброєння поляків у Польщі», – стверджували союзники [17, с. 5]. Тож CCS відхилили вимоги поляків, скеровані до них у червні 1943 р. [17, с. 5].

Тим часом як поляки формували свої стратегічні цілі, західна громадська думка, в основному американська, підносила значення Сталінградської перемоги й Радянського Союзу. В Державному Департаменті закордонних справ США зростало переконання, що саме воєнні успіхи Радянського Союзу будуть визначати закордонну політику Заходу. А втім, Радянського Союзу теж.

Перспектива польсько-радянських відносин вималювалася після нападу Німеччини на Радянський Союз. Поява спільного, та ще й такого могутнього ворога, відкрила перспективу військово-політичного співробітництва в боротьбі з Німеччиною. Польську сторону обнадіювало укладання Договору про допомогу й взаємну підтримку у війні 31 липня 1941 р. У

розмові зі Сталіном у Кремлі 14 листопада 1941 р. польський посол Станіслав Кот говорив про відносини двох країн і про те, що «для поляків вони пов'язані з іменем Сталіна», а «Польща й СРСР – сусіди й у них немає причин для конфліктів» і питання не тільки в сусідстві, але й у «нашому кровному родстві». Радянський очільник підтримував обрану поляками тональність: «...Ми повинні почати нову сторінку в історії радянсько-польських відносин і ворожнечу замінити дружбою... Потрібно полишити образи...» і т.д. [4].

Подібні висловлювання, як видавалося, повинні надати нової якості польсько-радянським відносинам, наприклад «підключити» Союз збройної боротьби – попередниці Армії Крайової – до боротьби з Німеччиною. Про ці перспективи почали активно писати політики, в тому числі польської еміграції. Але вони закінчилися, шойно розпочавшись. Сторони не порозумілися в питанні радянсько-польського східного повоєнного кордону. Різниця в поглядах і цілях виявилася важливою ланкою в концепції забезпечення безпеки й незалежності кожної з держав.

Радянське керівництво змагалось за гарантію безпеки для СРСР. Для цього Москві потрібно було забезпечити союз із західними державами, встановити вплив у східноєвропейському регіоні й закріпити радянські кордони на Заході, передусім у напрямі до Польщі. Тому, просуваючись у Європу, Радянський Союз вирішував украй хворобливе для себе «українське питання». Це багато в чому визначило подальшу непоступливість Кремля в питаннях радянсько-польського кордону й переходу міста Львова до УРСР.

Польський уряд пов'язував майбутнє країни з традиційною системою союзів із західними країнами й регіональними блоками. Уряд прагнув розширити території Польщі за рахунок Німеччини, але обов'язковою умовою безпеки вважав збереження східного довоєнного кордону. Ця ментальна традиція тягнулася від часу становлення східного кордону в 1921 р. й асоціювалася з безпекою Польщі на Сході, ближче до кордону з Росією. Тому поляки не припускали однаково рівного права держав на володіння землями зі змішаним польським, українським, білоруським, єврейським населенням. Східний кордон був фундаментальним елементом усєї польської геополітичної конструкції.

Таким чином, територіальна суперечка, котра в 1939 р. вирішилася на користь СРСР, була головним подразником у всьому блоці польсько-радянських відносин. Радянське керівництво покладалося на боекватність Червоної Армії й очікувало позитивного вирішення цього питання наприкінці війни. Про те, що питання радянсько-польського кордону Москва вирішуватиме самостійно, Сталін писав Моло-

тову ще в травні 1942 р. [7, с. 157]. Молотов у той час перебував у Лондоні, де проходили переговори з британцями.

У міру того, як змінювалась ситуація на східному фронті на користь Червоної Армії й окреслювалася перспектива визволення Польщі зі Сходу, в планах польських політиків все більше набував ваги внутрішній фактор, а саме – забезпечення незалежності від Москви. Мова йшла про підпорядкування урядові підпільної військово-політичних формацій. Найважливішою серед них з 1942 р. була масова військова організація – Армія Крайова, частину якої становили партизанські загони.

Принциповою особливістю польського руху Опору було народження його у 1939 р. як антинімецького руху, з означенням Німеччини як ворога № 1, й антирадянського руху, з означенням СРСР як ворога № 2, що було наслідком участі Росії в територіальному поділі Польщі восени 1939 р. Тоді різко зросли антирадянські (антиросійські) настрої, що далі перетворилися на синдром ворожості до СРСР як головного ворога поляків.

«Антирадянськість» у поляків асоціювалася з таким цінним почуттям, як патріотизм, боротьба за незалежність тощо. Тому поступка в питанні східного кордону прирівнювалася до національної зради.

Радянська сторона кваліфікувала антирадянські настрої як вираження класової ворожості до СРСР, тому сприймала польське підпілля як класово-вороже явище, що виникло на «нових» радянських територіях. Як відомо, в Західній Україні й Західній Білорусії активно створювалися військово-політичні структури, як частини загальнопольського підпілля, основним завданням якого було повернення східних земель Польщі. Радянські органи держбезпеки досить швидко подавили підпільні організації. Вони арештовували й депортували польське населення в глибину Радянського Союзу. До квітня 1941 р. було заарештовано 16 тис. 758 осіб, депортовано – 389 тис. 382 осіб [6, с. 646; 3, с. 5]. На основі інформації, що надходила в Кремль з НКВС СРСР, у Сталіна вже тоді склалася думка про польське підпілля, як про загрозу цілісності його країни.

Позиція Москви живилася відомостями про антирадянські настрої серед польського населення, в тому числі серед польських солдатів і офіцерів Польської армії в СРСР. Чисельні свідчення про цей факт отримували Генеральний комісар державної безпеки Лаврентій Берія від своєї агентури й систематично доповідали керівництву. З польського боку розсіювалися сподівання, що два непримиренні вороги Німеччина й СРСР знесилять один одного. Тепер небезпека надходила зі Сходу. Уряд РП націлював військово-політичне підпілля на опір не тільки

німецьким окупантам, але й, у випадку наступу Червоної Армії на Захід, – Радянському Союзові.

Інформація про наміри Польщі надходила в Москву по кількох каналах: дипломатичному й по лінії зовнішньої розвідки, котра мала своїх резидентів в апараті уряду й спецслужбах головної союзниці Польщі – Великобританії. Російські дослідники історії зовнішньої розвідки стверджують, що ще з міжвоєнного часу серед членів польського уряду, котрий на тепер знаходився в Лондоні, і в його апараті зберігалася надійна агентура Москви. Росіяни мали доступ до каналів зв'язку лондонського уряду з окупованою територією, в тому числі з Армією Крайовою [5, с. 459-460]. Як відомо з польських джерел, радянська агентура діяла в «низових» структурах АК [13, с. 214]. Джерелом оперативних відомостей про ситуацію на окупованих польських і радянських землях були також радянські й ліві польські партизанські рухи.

Тривалий час організаційно-політична структура підпілля не цікавила Кремль, так само, як Армія Крайова не фігурувала як головна чи найбільша військова сила польського підпілля. Основна інформація, котра надходила в Кремль, наголошувала на антирадянській скерованості підпілля, а не результатах його боротьби з фашизмом. Наприклад, 20 січня 1943 р. Сталіну, Маленкову й іншим радянським керівникам надійшла доповідна записка начальника Центрального штабу партизанського руху Петра Пономаренка. Записка називалася «Про поведінку поляків і деяких наших завданнях». Автор у добірці фактів із польської преси звертав увагу ЦК ВКП(б) на принципово важливі для Москви політичні сюжети: в країні, окупованій гітлерівцями, як вважав Пономаренко, зберігаються ті «польські сили», які «організуються проти нас і отримують директиви знищити представників радянського партизанського руху». Пономаренко наводив слова віце-прем'єра Станіслава Миколайчика, котрий закликав поляків не чинити активного опору німцям, оскільки, – цитував Миколайчика – «інша поведінка польського народу позбавить союзників сили, яка може зіграти велику роль у прикінцевий період боротьби» [4]. Автор донесення в Москву радив радянському керівництву – а це був період завершення битви під Сталінградом – «використати антинімецькі настрої польського народу на території власне Польщі» й «розпалити там партизанську війну» [4], для чого «надіслати до весни 80 – 90 ретельно підібраних і навчених агентів». Пономаренко пропонував залучити до такої роботи Центральний партизанський штаб «незалежно і паралельно діяльності інших органів у цьому напрямку» [4].

Пам'ятаймо, що інформація надійшла

від людини, котра контролювала весь партизанський рух. Сталін, як слід думати, саме на таких донесеннях формував відношення до польських підпільних формацій, що підпорядковувалися урядові на еміграції.

Майже одночасно з запискою Пономаренка Сталін отримав пропозицію від посла Польщі Тадеуша Ромера про зустріч. Польський уряд непокоїли цілий ряд рішень, прийнятих Сталіним щодо колишніх східних земель Польщі. Радянське керівництво рухалося до заострення відносин з урядом Польщі. Польська сторона чутливо реагувала на цей рух. Міністр закордонних справ уряду Польщі Едвард Рачинський повідомляв: «Без сумніву, останнім часом, без зовнішнього приводу, радянський уряд провокує конфлікт, який довгий час лежав на поверхні. Не можна не побачити, що радянське керівництво хоче підвести нас до непередуманих, необачних кроків, щоб у зручний момент трапилося те, що називається «розірвання» стосунків з Советами». Міністр Рачинський ще зберігав оптимізм: «Слово «розірвання» я беру в лапки, оскільки ми живемо в той час, коли про справжнє розірвання не може йти мови. Хочеш не хочеш, а ми партнери в боротьбі зі спільним ворогом» (18 лютого 1943 р.) [16, арк. 329]. І тим не менше, конфронтація продовжувала посилюватися.

З середини 1942 р., особливо після евакуації польської армії Владислава Андерса в Іран¹, Кремль посилив репресії й втручання у діяльність польських дипломатичних служб. 15 січня 1943 р. Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР видала декрет про підпорядкування радянській адміністрації органів опіки посольства Польщі [1, с. 55]. 16 січня радянський уряд заявив, що жителі, приєднаних до СРСР у 1939 р. польських земель, набувають радянського громадянства, отож їх слід надалі вважати громадянами СРСР [2, с. 17].

Нота від 16 січня, принаймні, обраний момент її проголошення, був пов'язаний з візитом прем'єра уряду Владислава Сікорського в США. Як повідомив американський посол в Москві Вільям Г. Стендлі: «З місцевих джерел я був поінформований, що нинішні ускладнення в радянсько-польських відносинах викликані тим, що Сікорський представив свої проблеми в Вашингтоні, замість того, щоб попередньо обговорити їх зі Сталіним» [14, с. 277].

Американці розуміли, що нотою 16 січня СРСР змушує польський уряд погодитися на територіальну концесію. Натомість у польських політичних колах категорично відмовлялися визнавати доконані факти. Ця думка на загальне висловлена послом у Вашингтоні Яном Цехановським: «У світлі великих російських перемог протягом останніх двох місяців, радянський уряд вірить, що зможе увійти в Польщу по дорозі в Німеччину, і тому не зацікав-

лений у співпраці з польським урядом...» [9].

Польська дипломатія змушувала союзників визнати польські кордони непорушними, як гарантію облаштування повоєнної Європи. «Інакше Сталін вважатиме, що ні США, ні Велика Британія навіть «пальцем не пошевелиють», аби стримати СРСР від амбітних планів підпорядкувати собі східну та південну Європу», – висловлювався прем'єр Сікорський [9]. У меморандумі до Держдепартаменту США (22 березня 1943 р.) поляки просили не нехтувати тим фактом, що СРСР є тоталітарною комуністичною диктатурою, котра ніколи не виявляла схильності до демократії, тож підігравати йому означає підігрівати амбітні плани подальших територіальних анексії [9].

Агресивні висловлювання польських офіційних осіб давно драгували радянське керівництво. Незадоволення в СРСР викликала діяльність посла Польщі Станіслава Кота. Він постійно оголошував спірні проблеми, говорив про СРСР як про «агресивну силу» [11, с. 54]. Дипломата звинувачували в небажанні знаходити шляхи порозуміння між державами. В жовтні 1942 р. його замінив Тадеуш Ромер – досвідчений дипломат, колишній голова польської дипломатичної місії в Японії. Ромеру належало вплинути на кризу в польсько-радянських відносинах. Однак загальний розвиток політичної ситуації складався не на користь уряду Сікорського.

У лютому – березні 1943 р. радянські ЗМІ розгорнули масовану кампанію проти польського еміграційного уряду. 21 лютого 1943 р. у «Правді», за згодою вищого керівництва, була надрукована стаття Олександра Корнійчука² – українського письменника, від березня 1943 р. заступника комісара закордонних справ СРСР. Полемізуючи з аргументами польських еміграційних діячів, автор звинувачував їх у намаганні відібрати в СРСР українські землі й заснувати східний кордон на Дніпрі в Чорному морі. Стаття Корнійчука містила односторонні й, як видається, останні застереження з боку радянського уряду про те, що він припиняє дискусію навколо питань західних кордонів своєї держави [1, с. 27].

Проханням про переговори, що надійшло від посла Ромера до Сталіна 28 лютого, передувала зустріч посла Польщі з Молотовим 20 лютого (на прохання прем'єра Сікорського). На прийомі у Молотова Ромер заявив, що за час його відсутності в СРСР (протягом семи тижнів), відбулися важливі події, передусім рішуча перемога Червоної Армії над Вермахтом, проте вони не мають позитивного впливу на радянсько-польські відносини. Коли Ромер покинув Радянський Союз, після, як видавалося, успішних переговорів з Молотовим і Вишинським щодо допомоги полякам в СРСР, посол сподівався просуватися в тому ж позитивному руслі.

Проте, в радянсько-польських відносинах виникли труднощі, котрі виявилися великою несподіванкою як для польського уряду, так і для польської громадської думки [1, с. 27].

У розмові з Молотовим Ромер наголошував на результативній співпраці польської розвідки з розвідкою Червоної Армії, наводив приклади такої співпраці. Наголошував, що тісний контакт двох спецслужб підтримується в Лондоні й польська сторона неодноразово отримувала подяки радянського керівництва [1, с. 27]. Як згадує сам Ромер, він прагнув довідатися, чим роздратоване радянське керівництво. Однак голова Наркомату закордонних справ «виявився досвідченим гравцем і ніяких «цікавих таємниць» мені не відкрив» [15, с. 156 – 158]. Від позитивних сторін польсько-радянської співпраці Ромер перейшов до складніших питань. Він категорично заперечував можливість одностороннього вирішення питання громадянства мешканців спірних земель; звернув увагу, що положення ноти 16 січня суперечать законодавству про громадянство в СРСР, оскільки радянськими громадянами було визнано людей, котрі проти своєї волі перебували на території Західної України й Західної Білорусії в момент вступу туди Червоної Армії. Такими були біженці, військовополонені тощо [1, с. 27].

У відповідь на аргументи Ромера Молотов обходився загальними фразами, постійно відсилаючись до тексту ноти. Проблема громадянства, заявив нарком, радянське керівництво вважало своєю внутрішньою проблемою. Максимально на що погодився Молотов, розглянути приватні випадки осіб, котрі опинилися на території Радянського Союзу до 1 – 2 листопада 1939 р., тобто до ухвалення Верховною Радою СРСР законів про включення Західної України й Західної Білорусії до складу СРСР [1, с. 28]. Розчарований «негнучкістю» і «неприсутністю» Молотова Ромер запропонував зустрітися зі Сталіном.

Зустріч зі Сталіном (і Молотовим) відбулася вночі з 25 на 26 лютого 1943 р. Значну частину бесіди Ромер присвятив розповіді про діяльність польського підпілля. Він детально зупинявся на різних аспектах боротьби з нацистами. Звертав увагу Сталіна на те, що в країні діють не «партизанські з'єднання», а військові частини, якими керують офіцери запасу й кадрові офіцери, які «строго виконують інструкції уряду». Він повідомив також, що польському населенню даються вказівки не піднімати повстання, оскільки «німці відповіли б різкими масовими репресіями проти польського населення». З чим Сталін погодився [15, с. 159].

Про громадянство послові було заявлено, що радянські власті не претендують на те, щоб громадянами СРСР були поляки, котрі тимчасово перебували на приєднаних територіях.

ях восени 1939 р. Ромер відповів, що почуте є надзвичайно важливим для нього. Водночас Сталін не прийняв пропозиції Ромера про надання громадянства за власним бажанням [15, с. 159].

Щодо питань про кордони Польщі Ромер зауважив, що перехід у 1939 р. польських територій до СРСР вирішувався без участі польського уряду. На що Сталін відповів: «Але у вирішенні цього питання брали участь український та білоруський народи» [15, с. 159]. Радянський лідер говорив про легітимність встановлених кордонів, доведену волевиявленням населення в ході виборів народних зборів Західної України і Західної Білорусії в жовтні 1939 р. «Якщо вважати, що український та білоруський народи мають право на свою державу, стверджував Сталін, то восени 1939 р. відбулося воз'єднання українського і білоруського народів. Українці та білоруси – не поляки. Радянський Союз не приєднав польських провінцій. Всі польські провінції відійшли Німеччині» [15, с. 159]. Ця розмова була більш жорсткою з боку Сталіна. Єдине, що пообіцяв радянський керівник, навізаєм отримавши обіцянку Ромера, утримуватися від односторонніх офіційних заяв.

Усе сказане, на наш погляд, було лише необхідним вступом до найбільш важливого, з чим прийшов польський дипломат у Кремль. Ромер запропонував обговорити проблему дестабілізації «польського» тилу гітлерівської армії й організації з цією метою практичної взаємодії військово-політичного підпілля, підпорядкованого польському еміграційному урядові, з Червоною Армією. Він повідомив Сталінові про підготовку військовим підпіллям операції для виведення з ладу 85 % колій, що йшли через Польщу, «орієнтовно спланованої на початок березня». Тим самим Москві давали зрозуміти, наскільки серйозною військовою силою може розпоряджатися польський уряд і пропонували «встановити контакт між військовою владою Польщі й СРСР для сприяння запланованого поляками» [1, с. 28]. Наголосимо, що Армія Крайова у цій розмові не згадувалася як основна військова сила операції.

У пропозиції Ромера приховувався далекоглядний політичний розрахунок, котрий, без сумніву, виник під впливом розгрому армії Паулюса під Сталінградом. Ця подія, цілком ймовірно, могла спричинитися до перемоги Червоної Армії над вермахтом, а значить привести Червону Армію в країни Східної Європи

й змінити тактику польського керівництва. Досвідчений політичний «гравець» Сталін зрозумів політичний зміст пропозиції Ромера. Дати згоду означало зробити підпільні збройні сили польського уряду, тобто Армію Крайову, активним елементом радянсько-польських міждержавних відносин і партнером Червоної Армії. Досвід Сталіна підказував інше: таке партнерство неповноцінне з точки зору бойових можливостей, в подальшому може «пов'язувати» бойові операції регулярної армії з діями польських партизанських загонів, що суперечило інтересам радянського командування. Важко навіть припустити, що Сталін хотів би ділитися результатами перемоги Червоної Армії з кимось іншим. Тим більше, що йому були відомі наміри польського уряду в прикінцевій фазі війни застосувати «внутрішній фактор» так, щоб утруднити плани Москви стосовно Польщі [4]. Тому Сталін відмовив Ромеру. «З егоїстичної точки зору, – відповів Сталін, – з точки зору Червоної Армії, всякий шум, хаос в тилу німецької армії хороша річ, але для Польщі цей захід був би небезпечним. Ця операція була б хорошою справою, але не тепер, а тоді, коли її могло б підтримати загальне повстання польського народу» [1, с. 28]. На запитання польського посла, «коли б задумана поляками операція могла мати більше значення», Сталін ухилився від прямої відповіді: «Якщо хід війни дозволить передбачити термін нанесення одночасного удару по німецьких комунікаціях, то він, тов. Сталін, може повідомити про це посла, якщо посол того хотітиме» [1, с. 28].

А поки він запропонував лише «встановити контакти між російсько-українськими й польськими партизанами» замість «бійки», яка йде між ними. Польському урядові Сталін порекомендував «дати вказівку не ворогувати з українськими партизанами» [1, с. 28]. Ця прикінцева фраза говорить про те, що Сталіна хвилювала внутрішня проблема партизанського руху, а не проблема, поставлена послом. Далі Сталін запропонував Ромерові форму військової співпраці, а також прямо сказав, що має добре відлагоджені контакти з лівим польським підпіллям.

Висновки. Отож Сталін не прийняв політичних планів, запропонованих лондонським урядом, і тим залишив польський напрямок відкритим. Незабаром Москва розірве дипломатичні відносини з урядом Польщі й проблема практичної взаємодії з лондонськими поляками зніметься сама собою.

ПРИМІТКИ:

¹ Рішення про евакуацію близько 80 тис. військовослужбовців і 37 тис. членів їх сімей було прийняте 31 серпня 1942 р. на радянсько-польській військовій конференції

² Олександр Євдокимович Корнійчук (25 травня 1905, Христинівка, Київська губернія – 14 травня 1972, Київ) – громадський діяч, драматург, публіцист, академік АН СРСР (1943), Герой Соціалістичної Праці (1967), п'ятикратний лауреат Сталінської премії (1941, 1942, 1943, 1949, 1951), Голова Спілки

письменників СРСР у 1938 – 1941, 1946 – 1953 рр. У роки війни: політпрацівник політуправління Південно-Західного фронту, кореспондент центральних газет і партизанських видань. Лютий – березень 1944 р. – міністр закордонних справ СРСР.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барабаш В. Дипломатия польского эмигрантского правительства в отношении СССР в конце 1942 – апреле 1943 г. / Виталий Барабаш // Журнал международного права и международных отношений. – 2009. – № 3. – С. 26-30.
2. Документы и материалы по истории советско-польских отношений : в 12 т. [Текст] / Под ред. И. А. Хренова и В. Т. Ковальского. – М. : Наука, 1973. – Т. 8: Январь 1944 – декабрь 1945 г. – 680 с.
3. НКВД и польское подполье. 1944-1945. (По «особым папкам» Сталина) : сб. док. [Текст] / Сост.: Т.В. Волокитина [и др.]; отв. ред. А.Ф. Носкова. – М. : Наука, 1944. – 306 с.
4. Носкова А. Сталин и Армия Крайова (К формированию позиции советского руководства) [Электронный ресурс] / Альбина Носкова // Российские и славянские исследования. – 2008. – Вып. 3 (58). – Режим доступа: <http://www.rsijournal.net/stalin-i-armiya-krajova-k-formirovaniyu-pozicii-sovetskogo-rukovodstva/>
5. Очерки истории российской внешней разведки: в 6 т. [Текст] / Гл. ред. В.И. Трубников [и др.]. – М.: Междунар. отношения, 1999. – Т. 4: 1941-1945. – 696 с.
6. Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. 1939 – 1941: w 2 t. / [kom. red. W. Komogorow [et al]; wybór i oprac. naukowe Z. Gainowniczek [et.al]. – Warszawa: Archiwum MSW i ARP; Moskwa: Zarząd Rejestracji i Zasobów Archiwalnych FSBRF, 2001. – Т. 1. – 724 с.
7. Ржевский О. Сталин и Черчилль. Встречи. Беседы. Дискуссион: документы, комментарии; 1941-1945 [Текст] / Олег Ржевский. – М.: Наука, 2044. – 564 с.
8. Davies N. Powstanie '44 [przekład: Elżbieta Tabakowska] [Текст] / Norman Davies. – Kraków: Wydawnictwo «Znak», 2008. – 960 с.
9. United States Department of State [Electronic resource] // Foreign relations of the United States diplomatic papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. – Regime to access: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943CairoTehran>
10. United States Department of State [Electronic resource] // Foreign relations of the United States. Conferences at Washington and Quebec, 1943. – Regime to access: <http://digicoll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943>
11. Historia dyplomacji polskiej (połowa X – XX w.): w 5 t. [pod red. Waldemara Michowicza; oprac. Andrzej Brzeziński, [całość red. Gerard Labuda] [Текст]. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. Vol. 5. 844 p.
12. Kersten K. Narodziny systemu władzy [Текст] / Krystyna Kersten. – Lublin, 1986. – 393 s.
13. Kołakowski P. NRWD I GRU na ziemiach polskich 1939 – 1945 [Текст] / Piotr Kołakowski. – Warszawa: Bellona, 2002. – 387 с.
14. Kowalski W. Tragedia w Gibraltarze [Текст] / Włodzimierz T. Kowalski. – Bydgoszcz : Pomoze, 1989. – 364 с.
15. Romer T. Moja misja jako ambasadora Rzeczy Pospolitej w Związku Sowieckim [Текст] / Tadeusz Romer // Zeszyty Historyczne. – 1974. – Nr. 30. – С. 146-164.
16. Sprawy polsko-sowieckie w Komisje Spraw Zagranicznych Rady Narodowej RP w Londynie 1943 r. [Текст] // AAN. 202 / I / 16.
17. Stafford D. Britain and Europe. Resistance 1940 – 1945. A Survey of Special Operations Executive with Documents [Текст] / Devid Stafford – Toronto: University of Toronto Press, 1980. – 335 с.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2014

REFERENCES:

1. *Barabash, V.* Diplomatiya polskiego emigrantskiego pravitelstva v otnoshenii SSSR v kontse 1942 – aprele 1943 g. (Diplomacy of polish emigrant government in relation to the USSR at the end of 1942 – April 1943). *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyih otnosheniy*, 2009, no. 3, pp. 26 – 30.
2. *Hrenov, I. A. & Kovalskiy, V. T.* (eds.) Dokumenty i materialy po istorii sovetsko-polskih otnosheniy: v 12 t. (Documents and materials on Polish and Soviet relations history in 12 volumes). V. 8: Yanvar 1944 – dekabr 1945. Moscow: *Nauka*, 1973, 680 p.
3. *Volokitina, T. V.* NKVD i polskoe podpole. 1944 – 1945. (Po «osobyim papkam» Stalina): sb. dok. (NKVD and Polish clandestine activity. 1944 – 1945. (According to Stalin «special folder»)). Moscow, 1944, 306 p.
4. *Noskova, A.* Stalin i Armiya Krayova (K formirovaniyu pozitsii sovetskogo rukovodstva) (Stalin and the Polish Home Party (about formation of Soviet government position). *Rossiyskie i slavyanskije issledovaniya*, 2008, 3rd (58) Ed. Regime to access: <http://www.rsijournal.net/stalin-i-armiya-krajova-k-formirovaniyu-pozicii-sovetskogo-rukovodstva/>
5. *Trubnikov, V. I.* (ed.) Ocherki istorii rossiyskoy vneshney razvedki: v 6 t. (Outlines of Russian external secret service history). V. 4. Moscow, 1999, 696 p.
6. *Komogorow, W.* (ed.) Polskoe podpole na territorii Zapadnoy Ukrainy i Zapadnoy Belorussii 1939 – 1941. Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi. 1939 – 1941 (Polish clandestine activity on the territories of the Western Ukraine and Western Byelorussia 1939 – 1941). V.1. Warsaw: Archiwum MSW i ARP; Moskwa: Zarząd Rejestracji i Zasobów Archiwalnych FSBRF Zarząd Rejestracji i Zasobów Archiwalnych FSBRF, 2001, 724 p.

7. Rzheshhevskiy, O. Stalin i Cherrhill. Vstrechi. Besedyi. Diskussii: dokumentyi, kommentarii; 1941 – 1945 (Stalin and Churchill. Meetings. Conversations. Discussions: documents, commentaries: 1941 – 1945). Moscow: Nauka, 2044, 564 p.
8. Davies, N. Powstanie`44 (Rebellion`44). Krakow: Wydawnictwo «Znak», 2008, 960 p.
9. United States Department of State / Foreign relations of the United States diplomatic papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. Regime to access: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943CairoTehran>
10. United States Department of State / Foreign relations of the United States. Conferences at Washington and Quebec, 1943. Regime to access: <http://digioll.library.wisc.edu/cgi-bin/FRUS/FRUS-idx?id=FRUS.FRUS1943>
11. Michovich, V. (ed.) Historia dyplomacji polskiej (połowa X – XX w.) (The history of Polish diplomacy (the second half of X – XX century)). V.5. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, 844 p.
12. Kersten, K. Narodziny systemu władzy. (The birth of government system). Lublin, 1986, 393p.
13. Kolakovski, P. NRWD I GRU na ziemiach polskich 1939 – 1945 (NKVD and GRU on the Polish territory 1939 – 1945). Warszawa: Bellona, 2002, 387 p.
14. Kowalski, W. Tragedia w Gibraltarze. (Tragedy in Gibraltar). Bydgoszcz: Pomoze, 1989, 364 p.
15. Romer, T. Moja misja jako ambasadora Reczy Pospolitej w Zwięzku Sowieckim (My mission as an Ambassador of the Commonwealth of Poland in the Soviet Union). Zeszyty Historyczne, 1974, No. 30. pp. 146 – 164.
16. Sprawy polsko-sowieckie w Komisje Spraw Zagranicznych Rady Narodowej RP w Londynie 1943 r. (The Polish and Soviet solutions of the Polish Republic Foreign Affairs Committee in London 1943), AAN. 202 / I / 16.
17. Stafford, D. Britain and Europe. Resistance 1940 – 1945. A Survey of Special Operations Executive with Documents. Toronto: University of Toronto Press, 1980, 335 p.

Шваб Лариса Петрівна – кандидат історичних наук, доцент
 Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
 Адреса: 43025 м. Луцьк, просп. Волі, 13
 E-mail: lesyashvab@gmail.com

Shvab Larysa Petrivna – PhD in historical science, associate professor
 Kharkov national university of internal affairs
 Address: 13, Voli Avenue, Lutsk, 43025
 E-mail: lesyashvab@gmail.com